

*І. В. Немченко (Одеса)***АПОЛОГІЯ ПОВСТАННЯ В ПОЛІТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ
ОЛДЖЕРНОНА СІДНЕЯ**

Олджернон Сідней (1622–1683) – англійський аристократ, що став на бік Парламенту в його протистоянні Карлу I Стюарту, безстрашний командир в армії Кромвеля, член Парламенту та Державної ради 1651 р., дипломат, блискуче освічений автор політичних творів, мандрівник і дослідник природи, авантюрист, можливо – співавтор конституції Пенсільванії, нарешті – герой, страчений за свої ідеали, – життя Олджернона Сіднея нагадує гостросюжетний роман або багатосерійний трилер, що їх створив талановитий майстер.

Як не дивно, англомовна історіографія XIX та більшої частини XX ст. приділяла вкрай недостатньо уваги постаті О. Сіднея, його політичній думці зокрема. Сідней як політичний мислитель залишався у тіні свого значно більш відомого сучасника Джона Локка¹. Історіографічна ситуація покращилась лише в останні десятиліття минулого сторіччя. Найбільш вагомий внесок в дослідження біографії та політичної творчості О. Сіднея зробив американський дослідник Джонатан Скотт, який, зокрема, присвятив дві монографії різним періодам життя та діяльності Сіднея². Втім залишається ще достатньо простору для подальшого руху вперед.

Зазначимо, що величезний за обсягом та змістом політичний трактат О. Сіднея «Discourses concerning Government» вперше вийшов друком у Лондоні тільки в 1698 р.³, через 15 років після загибелі Сіднея на ешафоті 7 грудня 1683 р. Його арешт та приміщення до Тауеру за звинуваченням у державній зраді відбувся у червні 1683 р. Не викликає сумнівів, що трактат на той час вже був написаний, оскільки «Дискурси» фігурували на процесі як доказ провини їх автора⁴.

Отже Олджернон Сідней мав чималий персональний досвід участі в повстаннях, громадянській війні, загалом – в подіях Англійської революції середини XVII ст. Щодо теоретичного осмислення цих соціальних та політичних рухів, то Сіднея спонукав до цього його головний ідейний опонент – роялістський політичний автор Роберт Філмер (1588–1653). Самого Філмера на той час вже давно не було серед живих, але 1680 р. вийшов друком його політичний трактат «Патріарх»⁵, який містив теоретичне обґрунтування абсолютної влади монарха⁶. У відповідь піднялася бурхлива хвиля антифілмерівської політичної літератури з боку представників так званої «ранневігської

опозиції». Більш історично – з боку тих, хто був противником успадкування влади братом Карла II Стюарта, католиком за віросповіданням, майбутнім Яковом II⁷.

Чи не провідну роль у спростуванні абсолютистських ідей відіграли «Дискурси про політичну владу» Олджернона Сіднея. Вони, як і пізніше «Два трактати» Джона Локка (точніше, перший з них), цілком побудовані на всебічній критиці ідей Філмера. Не дивно, що проблематика і навіть структура «Патріарха» великою мірою обумовили відповідні ознаки «Дискурсів».

Тож у II частині свого твору Сідней атакує твердження Філмера, що в сильних державах – абсолютних монархіях відбувається значно менше таких шкідливих для людей подій, як повстання, заколоти, війни. Це вельми дратувало Сіднея, і він присвятив спростуванню згаданого положення значно більше сторінок, ніж Філмер – його формулюванню (що взагалі є характерним для антифілмерівської критики).

Так, розділ (Section) XXVI Частини II «Дискурсів», спеціально присвячений цим проблемам, має назву: «Громадські заворушення та війни не є найбільшим злом, що спіткають народи». Зазначимо, що Сідней звертається до цих питань і в інших розділах: «Дискурси» рясніють повторами та непослідовностями викладання, як і незліченою кількістю історичних прикладів – з Священної історії та минулого країн світу. Ерудиція автора вражає. Водночас спадає на думку, що Сідней з відомих трагічних причин не встиг остаточно відредагувати свій твір.

Загалом терміни *rebellion*, *rebel* (повстання), *sedition* (заколот, бунт, повстання), *tumult* (заворушення, безлад), традиційно мали стійкий негативний зміст в англійській політичній традиції. Це добре знає О. Сідней, більш того, він час від часу використовує ці слова у їх звично негативному сенсі. Наприклад, добре, якщо держава менш схильна до внутрішніх повстань та свар⁸. Або: повстання – це погано, вони бувають у всіх суспільствах, немає їх тільки на небі.

Однак тлумачення цих слів змінюється, коли Сідней розгортає свою запеклу атаку на Філмера. Він ставить питання – а чи завжди повстання, заколоти та війни – це суцільне зло? Звичайно, погано, коли люди вбивають один одного, «але чи не гірше довести народ (*nation*) до таких злиднів, слабкості та нечестя, що він не має ні сили, ні відваги боротися за будь-що; не залишити нічого, що варто захищати, і спустошення називати миром»⁹.

І далі: «Той, хто таким чином вилікував їх /людей/ від безладів (*disorders*) та заворушень (*tumults*), на мою думку, не більш заслуговує

на шану, ніж лікар, який хвалився би, що в наданому йому під опіку будинку немає жодної хворої людини, коли він всіх там отруїв»¹⁰.

Саме в такому жалюгідному становищі, за Сіднеєм, перебувають народи (частіше вживається термін «nations»), які живуть в умовах абсолютної влади правителя, або тиранії. У добрій державі, навпаки, має панувати принцип *Salus populi est lex suprema*, тобто влада має діяти в інтересах народу. Принцип *Salus populi* може втілюватись у життя тільки в так званих народних державах (*popular states*), які виникають шляхом суспільного договору. Інакше кажучи, народною державою можна вважати тільки ту, де цей принцип діє¹¹.

Це жодним чином не стосується абсолютних монархій, які пригнічують своїх підданців. Сідней йде далі у своїх міркуваннях щодо сутності повстання. Обманщики, – пише він, – часто надають різноманітні речам фальшиві назви. Так, Філмер («наш автор») «намагається переконати людей у тому, що їм не слід захищати свої свободи, даючи назву повстання найсправедливішим та найпочеснішим діям, які були зроблені для їх збереження»¹². Втім «повстання (sedition) передбачає несправедливу та безладну опозицію тій владі, яка законно встановлена, що не може бути там, де такої немає»¹³.

Термін «повстання» починає змінювати свій сенс з негативного на позитивний. Сідней наполягає: те, що називають повстанням, – не завжди нечесно. Так, повстання – це порушення миру, але «мир може бути порушеним на справедливих підставах, і це не може бути ані злочином, ані ганьбою»¹⁴. Правитель-тиран є «ворогом народу» (*enemy of the nation*), і виступи проти нього виправдані Божими та людськими законами¹⁵.

Дж. Скотт бачить у твердженнях О. Сіднея про справедливість порушення миру, тобто війни чи повстання проти деспотизму влади, вплив ідей Гуго Гроція, у творі якого «Про право війни та миру», зокрема, йдеться про справедливість війни заради захисту невинних¹⁶.

Підводячи підсумки, зазначимо, що з точки зору історії англійської (і також європейської) політичної думки Олджернон Сідней зробив у питанні, що розглядається, крок уперед. Звичайно, він був далеко не першим, хто засуджував тиранію і навіть закликав до усунення тирану. Достатньо згадати політичні твори англо-шотландських монархомахів середини XVI ст., Джона Понета зокрема, спрямовані проти неправого правління Марії Тюдор. Ще доречніше провести аналогію з французькими тираноборцями доби Релігійних воєн другої половини XVI ст., Франсуа Отманом, Філіпом Дюплессі-Морне зокрема, з їх захопленням принципом *Salus populi* та концепцією суспільного договору. Зрозуміло, що це – тема для

окремих студій. Кінець кінцем, з тираноборством були пов'язані й самі витоки англійської політичної думки, йдеться про «Полікратікус» Йоана Солсберійського.

Втім у попередників Сіднея питання, як саме народ може усунути неправого правителя, як правило, відступало на задній план та залишалось туманним (якщо не йшлося просто про індивідуальне вбивство тирана, до чого закликали деякі радикальні автори). В «Дискурсах» же ми бачимо розгорнуту апологію повстання проти абсолютної влади монарха. В історичному контексті це означало виправдання суспільно-політичного протистояння в Англії середини XVII ст., до якого так активно був залучений Олджернон Сідней.

¹ Політичні ідеї обох були пов'язані з так званою «ранневігською опозицією» Стюартам напередодні Славетної революції 1688 р. Локк, на відміну від Сіднея, пережив падіння Якова II і видав свої «Два трактати про політичну владу» у безпечні часи правління Вільяма та Марії.

² Scott J. Algernon Sidney and the English Republic 1623–1677. Cambridge, 1988; Algernon Sidney and the Restoration Crisis 1677–1683. Cambridge, 1991; England's troubles. Seventeenth-century English political instability in European context. Cambridge, 2000.

³ Sidney A. Discourses concerning Government. London, 1698. (Далі - Discourses) Твір перевидавався у 1763 та 1772 pp.

⁴ Головне звинувачення – участь у зазолоті, який мав на меті вбивство Карла II та його брата герцога Йоркського (так званому *Rye House Plot*, або Змові Житнього дому) – було вигаданим. Тим більше значення для суду мали крамольні думки, відкрито висловлені в трактаті. Важко не згадати, що процес вів Головний суддя Англії та Вельсу Джордж Джеффріс, той самий, якого художньо відобразив Р. Сабатіні в «Одісеї капітана Блада».

⁵ Filmer R. Patriarcha; or the Natural Power of Kings. By the Learned Sir Robert Filmer, Baronet. London, Printed for Ric.Chiswell in St. Paul's Church-Jard, Matthew Gilliflower and William Henchman in Westminster Hall, 1680.

⁶ Нам вже доводилося про це писати. Див.: Немченко І. В. К вопросу о ренессансных традициях в английской политической мысли XVII века: Олджернон Сидней и Роберт Филмер // ДП. Вып. IX, 2011. С. 335–342; Роберт Филмер и Олджернон Сидней: адамитская теория под огнем критики // ДП. Вып. X, 2013. С. 463–470; Немченко І. В. Роберт Філмер та його трактат «Патріарх» // *Libra*: збірка наукових праць Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова / під ред. І. В. Немченко. Одеса, 2020. С. 67–87.

⁷ В англомовній історіографії ці події відомі як *Exclusion Crisis* 1679–81 pp.

⁸ Discourses, Ch. II, Sect. XXII. Слова *Rebellions* та *Quarrels* часто стоять поряд у тексті Сіднея.

⁹ Discourses, Ch. II, Sect. XXVI.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Про концепцію народної держави див.: Немченко І. В Олджернон Сідней о формах государственного правления // ДП. Вып. VIII, 2008. С. 264-268.

¹² Discourses, Ch.III, Sect. XXXVI.

¹³ Ibid., Ch. II, Sect.V.

¹⁴ Ibid. Ch. II, Sect. XXIV.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Scott J. Algernon Sidney and the Restoration Crisis 1677–1683. P. 239.

І. С. Гребцова (Одеса)

НАЦІОНАЛЬНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ ФЛАМАНДСЬКИХ МАЙСТРІВ ЖИВОПИСУ ПІТЕРА БРЕЙГЕЛЯ СТАРШОГО І ЯКОБА ЙОРДАНСА

Нідерланди у XVI ст. були країною, де економічний розвиток стрімко набирав обертів. У результаті династичного розділу Священної Римської імперії у 1556 р. територія Нідерландів опинилася під владою католицької Іспанії, що викликало опір місцевого населення. Антиіспанська боротьба розгорнулася під гаслами кальвінізму та переросла в Нідерландську революцію – релігійно-ідеологічну, політичну та соціальну боротьбу Нідерландів за незалежність. Нідерландська революція стала одним із перших успішних національно-визвольних повстань у Європі, але її наслідки були неоднаковими для різних частин країни і призвели до її розподілу. Нідерланди розділилися на незалежну Республіку Сполучених провінцій (сім північних регіонів, які зазвичай йменувалися Голландією на честь багатой та впливової провінції) та іспанські Південні Нідерланди, перлиною яких була Фландрія.

У південних, переважно селянських землях, що увійшли до складу Південних Нідерландів на чолі з Фландрією, збереглася влада іспанської корони, яка здійснювалась у країні іспанськими намісниками. Незважаючи на те, Нідерландська революція дала потужний поштовх подальшому розвитку Фландрії, де, як і в Голландії, почалася золота доба культурного розвитку, який поширився на усе XVII ст. Найбільш розповсюдженим напрямком мистецтва Фландрії став живопис, у якому змогли реалізувати свій талант багато видатних художників. Серед них були й такі, які у своїй